

ANNUS MIRABILIS 1989,

ÎNTRE CALEA PROPRIE ȘI EFECTUL DOMINOULUI

Conf. univ. dr. MIHAI DORIN
Universitatea Tehnică „Gh. Asachi” – Iași

În *annus mirabilis* 1989, Europa central-estică și cea sud-estică, supuse procesului de comunizare în perioada postbelică, s-au desprins de trecut într-o manieră care nu a încetat să ridice noi semne de întrebare. Sistemul comunist părea croit să reziste aici „o mie de ani”. Diferențele (culturale, social-economice și de mentalitate) dintre țările acestui spațiu fuseseră supuse procedurilor de ștergere și anihilare, la care a năzuit universalismul comunist. Spațiul devenise în mintea corifeilor comunismului o entitate geo-politică marcată definitiv de regimul bolșevic. Istoria, cu întreaga sa cohortă de specificități și diferențe, părea să se fi refugiat în interstițiu, pentru a face loc uniformizării comandate. Monopolul absolut asupra statului, a economiei, a societății în ansamblu, crease iluzia subordonării acestora unui misterios *Deus ex machina* care devorase bogăția și frumusețea istorică a națiunilor din spațiul central și sud-estic al bătrânului continent. Degradarea socială și morală a țărilor Europei comunizate părea să fi produs efecte identice. Însă 1989 și anii care au urmat au deconspirat faptul că istoria nu fusese decât temporar pusă între paranteze. Sursele și resursele resurecției morale și politice au rămas, dacă nu intacte, desigur vii. Evenimentele au devoalat diferențele de fond dintre aceste state și societăți, supuse timp de 45 de ani tăvălugului nivelator comunist. Așadar, trăiască diferența! Bogăția semnelor istoriei nu fusese anihilată. De aceea, Ralf Dahrendorf avea să vorbească despre „încântarea” redescoperirii și resemantizării diferențelor politice și culturale dintre țările central și est-europene, în anul 1989.

În ultimele luni de existență ale statelor captive, regimurile comuniste au fost supuse unui veritabil asalt al mulțimilor. Epoca dizidenților intra în istorie, ei încheindu-și misiunea de a trezi societatea. În fiecare țară din Est¹, actul final va fi personalizat în funcție de calitatea liderilor și puterea lor de a convinge mulțimile, de „specificul național” al regimului și de consistența tradițiilor libertare. În cel mai rău caz, factorii specifici au fost îngrediți și s-au degradat, însă niciodată nu au fost anihilați, în ciuda eforturilor Moscovei de a împământenii modelul său universalist, cu mijloace egale și rudimentare. Identificarea efectelor diferențiate ale comunizării în spațiul central, estic și sud-estic al Europei este o temă de investigație și de reflecție aflată abia la început de drum. Conștientizarea diferențelor și afirmarea lor este, în opinia lui Ralf Dahrendorf, „una din încântările anului 1989”².

„Constrângerea poruncii istovește cât și cea a supunerii”, crede unul dintre marile spirite ale Europei moderne, Montesquieu. Porunca și supunerea umilă au istovit națiunile captive din Răsărit, dar în grade diferite și în funcție de antidotul pe care fiecare l-a sintetizat. Generația Primăverii de la Praga și grupul dizident Charta 77 au făcut istorie și au salvat, prin aceasta, demnitatea națiunii lor. Din „adâncă neîncredere față de istorie” a națiunilor mici din Europa Centrală, rezultând din „partea nefericită a istoriei lor” (Milan Kundera), s-a iscat un sentiment

¹ Din literatura care a abordat sfârșitul regimurilor comuniste, vezi Vladimir TISMĂNEANU, *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, Iași, Ed. Polirom, 1999; Françoise THOM, *Sfârșiturile comunismului*, Iași, Ed. Polirom, 1996; Dumitru PREDA, Mihai RETEGAN, 1989. *Principiul dominoului. Prăbușirea regimurilor comuniste europene*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 2000.

² Ralf DAHRENDORF, *Reflecții asupra revoluției în Europa*, București, Ed. Humanitas, 1993, p. 16.

profund al salvării prin istorie. Iar atunci când această viziune se intersectează cu cea morală asupra existenței, aliajul care rezultă poartă pecetea demnității. Aceasta este opțiunea și mesajul lui Václav Havel, personalitate emblematică a demnității națiunii sale, sub cumpăna vremurilor: „Am ajuns la concluzia că e mai bine să mori decât să trăiești lipsit de onoare”³. Acest tip de mesaj înscris pe răbojul timpului nu este nici dramatic, nici emfatic, nici chiar eroic. Este pur și simplu demn. Iar după ce faptele sunt înseriate – și doar aceasta face istoricul, identificând legăturile cauzale –, ele ne oferă prilejul de a înțelege mai bine oamenii, împrejurările și diferențele dintre comunități.

Recunoscută pentru profesionalismul său, presa franceză a fost, de regulă, un receptacol corect și bine informat al evenimentelor din Estul Europei. În plus, sensibilitatea sa față de problematica libertății indivizilor și a națiunilor îi asigură un statut solid de mărturie asupra timpului. Cronicari ai clipei, jurnaliștii francezi sunt recunoscuți și pentru analizele lor nuanțate cu privire la fenomenul totalitar și prin deschiderea față de orice licărire a ideii de libertate. Cronica evenimentelor care urmează o vom întreprinde pornind de la grila de lectură oferită de principalele ziare franceze⁴. Până la mijlocul lunii decembrie, când a avut loc trezirea Timișoarei, România a fost „domnul nimeni” în presa din Hexagon. De parcă acest colț de lume s-ar fi plasat în afara timpului. Înainte de momentul Timișoara, mărturiile despre această „toamnă a patriarhului” sunt asemenea țării: șterse, impersonale, seci. Nu meriți un loc în istorie decât dacă ai ceva de spus. Iar presa nu are altceva de consemnat decât faptul că, la al XIV-lea Congres, Ceaușescu a fost reales în aplauzele bine orchestrate, dar și pe fondul apatiei unui popor care nu mai aștepta de la nimeni nimic, de parcă Dumnezeu l-ar fi părăsit pentru cine știe ce păcate nemărturisite. Din vacuumul aceluși timp, nimic nu lăsa să se întrevadă explozia din decembrie. Peste țara-buncăr părea să se fi așezat lespeda de mormânt.

Bulgarii sunt primii balcanici care se trezesc, ademeniți de glasnost și perestroika. Din totdeauna, ideile rusești au avut un ecou mai rapid în Bulgaria. Alinierea țării vecine la politica Moscovei era mai naturală, decât a României. Fie că a fost vorba de transferul stalinismului de către kominternistul Gheorghii Dimitrov, de lichidarea opoziției, după metodele sălbatece ale lui Stalin, de asumarea și aplicarea ultraortodoxă a directivelor Moscovei, Sofia a fost mereu la datorie. Era și acum, în toamna lui '89, racordată la glasnost și perestroika. Bătrânul bolșevic Todor Jivkov nu mai avea nici resurse, nici imaginație pentru o schimbare de macaz. Va primi resemnat înlăturarea de la putere, de către înșiși ucenicii vrăjitori, nemaivând cui să ceară sprijin, retrăgându-se discret. Conducea Bulgaria de peste 30 de ani și era prea bătrân și obosit spre a mai forța mâna destinului. Va prefera retragerea umiltoare, în locul unei penibile cramponări de putere. Exponentul vechii gărzi a avut măcar demnitatea să se recunoască învins. Lăsa în urmă o țară săracă, umilă și sfâșiată de un penibil conflict interetnic, cu liderii minorității turce.

Din spirit de supunere față de Moscova, elita comunistă bulgară a receptat corect mesajul lui Gorbaciov, înțelegând să renunțe la „părintele națiunii și al partidului”, decât să se sacrifice pe sine. În consecință, ea va acționa, inteligent și cu riscuri minime. De unde se vede că obediința, chiar dacă degradează moral, poate salva măcar aparențele. Chemarea Moscovei era urmată până în ultima clipă, cu mentalitatea subordonatului care nu a ieșit niciodată din cuvântul stăpânului. La Sofia, debutul schimbării s-a făcut ca la carte, prin crearea unui club pentru susținerea perestroikăi, care a primit autorizație de a ține o reuniune. La 3 noiembrie 1989, peste 5.000 de manifestanți coboară în stradă, în Capitală, pentru a cere democrație, glasnost și referendum. Marșul era organizat de mișcarea Ecoglasnost și nu a durat mai mult de 20 de minute. Era, totuși un început. Scena politică se muta în stradă. Evenimentele se produceau în contextul Conferinței ecologice a celor 35 de state membre ale CSCE, care se încheiase printr-un eșec, datorită opoziției României de a accepta dreptul cetățenilor săi de a participa la discuțiile cu privire la mediu⁵. România era strâns unită: nu admitea nici măcar o modestă breșă ecologică.

³ Apud VI. TISMĂNEANU, *op. cit.*, p. 161.

⁴ Comentariile presei italiene și ale celei anglo-saxone au fost antologate în două culegeri: *** *Decembrie '89 în presa italiană. Reportaje, interviuri, comentarii (selecție de texte și note de N. LUCA)*, București, Ed. Sempre, 1999; *** *Revoluția română văzută de ziariști americani și englezi*, București, Free Romania Fund. și Ed. Evenimentul, 1991.

⁵ *Cinq mille écologistes*, în „Le Monde”, 5-6 nov. 1989.

Sistemul era imun, iar ecologia, chiar dacă nu era un pericol iminent, era sigur unul virtual. Și totuși, ceva se mișcă și la București: sunt rotiți câțiva miniștri, după un ritual devenit clasic și intrat în repertoriul național al bășcăliei politice. Astfel, ministrul de externe Ioan Totu trece în locul lui Radu Bălan, trimis în surghiun la Timișoara, în vreme ce, la ministerul Planului și Aprovizionării Tehnico-Materiale, locul său este luat de Ioan Stoian. Și la CC vin doi noi secretari – Ioan Matei și Iosif Sas. Sunt simple schimbări de rutină, fără nici un efect asupra liniei partidului. Noii titulari nu vor mai avea timpul material să se acomodeze la locul de muncă⁶.

În Berlinul de Est, însă evenimentele au anvergură. La 4 noiembrie, peste 500 de mii de oameni participă la mitingul din inima Capitalei, Alexanderplatz. Printre vorbitori, viitorul lider al comuniștilor est-germani, avocatul Gregor Gysi, și, surpriză de proporții, fostul șef al poliției politice, Markus Wolf, mai nou convertit la ideile perestroikiste. Vorbitorii – în majoritate actori și scriitori (categorii profesionale care vor popula scena de debut și în alte revoluții din Est, după un scenariu, se pare, premeditat) – cer alegeri libere și renunțarea la rolul conducător al partidului comunist. Și lozinca magică lansată la mitingul berlinez – wir sind das Volk! (Noi suntem poporul)⁷ – va fi preluată și în alte state din Est. Precum în România, acolo unde aceasta a fost foarte corect tradusă, dar mai ales cu o viteză care demonstrează cât de permisibile sunt frontierele, mai ales atunci când sunt penetrate de maeștrii KGB. Desigur, nu ignorăm că istoria se repetă, adesea. Dar nu întâmplător. Fiindcă totul are legătură chiar și, sau mai ales, în lumea legăturilor invizibile. Nici steagul găurit de la București nu este o noutate, fiind preluat din repertoriul revoluției maghiare din anul 1956.

Ideile perestroikăi devin cât se poate de vii în Germania de Est, după debarcarea lui Honecker. Asumarea particularităților țării în noul context reformist este nota dominantă a discursului comuniștilor est-germani. La 7 noiembrie 1989, Dresda este scena unei uriașe manifestații populare care reclama alegeri libere. Primarul orașului, W. Berghofer, un perestroikist convins, este în fruntea manifestațiilor. Vorbește despre reformele lui Gorbaciov ca de un panaceu universal. Este convins că socialismul poate fi atractiv, iar comuniștii sunt garanții unei autentice politici sociale, că pluralitatea ideilor este compatibilă cu valorile socialismului, că nimeni în RDG, nu dorește „suprimarea socialismului“, că modelul polonez (Polonia era deja la ora experimentării pluralismului politic) nu este aplicabil în altă parte. Nu ezita să recunoască, printre altele, faptul că RDG exista doar datorită comuniștilor. Credința în virtuțile magice ale perestroikăi se convertește într-un optimism debordant: „Avem multe posibilități de a pune în operă democrația. Trebuie doar să le punem în practică și să creăm baza legislativă“. În RDG nu avem „un socialism al anilor '90, ca alternativă la alte sisteme de societate“, crede hotărât primarul Dresdei⁸. În ciuda acestei false profeții, ideile noi au contagiât populația din Germania de Est, în cascadă. De la repudiere totală, la entuziasm debordant, trecuse mai puțin de o lună (Honecker demisionase în 18 octombrie). Într-un ultim și disperat efort, comuniștii est-germani mai încearcă o soluție de amânare, prin alegerea unui nou lider al PSUG, în persoana lui Egon Krenz⁹.

La 7 noiembrie 1989, la Moscova, comuniștii aniversează, fără nici o tragere de inimă, Marele Octombrie. În realitate, pentru prima dată, ei nu mai celebrează un eveniment fondator, ci se supun regulilor unui ritual anost. Rusia se pregătea să se despartă de leninism și de mitul revoluției bolșevice. Dar oficialii nu aveau destul curaj ca să apese butonul. În consecință, misiunea va fi translată presei și mulțimilor. În aceeași zi, la Moscova, au loc întâmplări fantastice, rupte parcă din tablourile onirice ale lui Chagall: mulțimea organizează în Piața Roșie o contramanifestație, în paralel cu defilarea rituală a comuniștilor, scandând lozinci care, până mai ieri, erau supraréaliste: „72 de ani de drum către nicăieri“, sau, „Fără trecut!“. Comentariul oficiosului *Pravda*, vizavi de aceste evenimente, pare desprins dintr-un SF: mulți bolșevici de astăzi își reamintesc o întrebare pe care înaintașii lor și-o puseseră încă din 1917: „Revoluția din Octombrie a fost necesară?“. Cavalcada evenimentelor strării continuă. În contextul aniversării-înmormântare de la 7 noiembrie, *Nouvelles de Moscou* publică un portret emoționant al ultimului

⁶ *Ramaniement ministeriel*, în Idem.

⁷ H. DE BRESSON, *Révolution tranquille*, în „Le Monde“, 7 nov. 1989.

⁸ Idem, *À la veille d'un important plénum*, în „Le Monde“, 8 nov. 1989.

⁹ „Le Monde“, 9 nov. 1989.

premier democrat al Rusiei, Kerenski. Timp de șapte decenii, el fusese stigmatizat în toate documentele oficiale și de toți istoricii sovietici.

La 7 noiembrie 1989, la Moscova a avut loc un ritual de separare de trecut și de înmormântare a leninismului. În aceeași zi, la Chișinău, Frontul Popular împiedica defilarea armatei și îl detrona pe președintele Sovietului Suprem. Programul televiziunii era conectat în mod automat, pe Moscova¹⁰. Sunt prea multe coincidențe în toate aceste evenimente ca să nu presupunem că o mână de maestru le-a ordonat. La Moscova, ca și în întreaga împărăție, de altfel, tot ceea ce este „spontan“ a fost îndelung studiat și pregătit. Dar manifestații din Piața Roșie sau cei de la Chișinău erau sincer convinși că dau curs propriilor gânduri și fac istorie. Și această convingere era tonică. Nimeni nu le poate strivi convingerea că au făcut istorie. Chiar dacă adevărul este infinit mai complex. Însă comunismul complicase totul și nu se putea separa de trecutul lui, decât prin fals și confuzie.

Mijlocul lunii noiembrie consemnează momentul german. La 9 noiembrie 1989, reformatorul Hans Modrow este însărcinat să formeze un nou guvern, pentru ca în ziua următoare să decidă liberalizarea călătoriilor în Vest. Surprins de decizie, cancelarul Helmut Kohl își întrerupe vizita în Polonia. Zeci de mii de est-germani iau cu asalt punctele de trecere ale frontierei. Urmează scenele emoționante ale regăsirii unui popor separat draconic decenii în șir. Președintele vest-german Richard von Weizsäcker anticipase evenimentul cu doar câteva luni în urmă, atunci când declarase că „problema germană rămâne deschisă atâta timp cât poarta Brandenburg e închisă“. Profeție ce avea să se împlinescă, atât de repede.

Scriitorii sunt nelipsiți de pe podiumul evenimentelor, la Berlin ca și în alte capitale. Reputata scriitoare est-germană Christa Wolf declară la televiziune că „noi suntem la debutul unei mari schimbări“. Simplă intuiție, sau convingere fermă? Germania de Est face pașii decisivi de la reformă, la revoluție¹¹. La 13 noiembrie 1989, după marea manifestație de la Leipzig, Hans Modrow anunță formarea unui guvern de coaliție. Din cele 28 de portofolii ale Cabinetului 11 sunt ocupate de necomuniști, chiar dacă aparțin unor formațiuni subordonate tradițional, acestora. Ucenicii nu se dezmințeau: învățaseră sârguincios de la generația dinozaurilor obediența „tovarășilor de drum“¹². De un lucru se temeau însă, ca de moarte, comuniștii est-germani, și anume de spectrul reunificării țării. Hans Modrow se exprimă, cât se poate de clar în acest sens, propunând Germaniei de Vest o vagă „construcție juridică“ între cele două state, mergând puțin dincolo de tratatul din 1972¹³. La fel ca și în alte locuri, comuniștii au la vremea ananghiei o rezervă limitată de soluții, însă una generoasă de tertipuri care nu mai puteau însă decât să amâne căderea cortinei. Dezvăluirile făcute de presă cu privire la viața de lux a liderilor est-germani din era Honecker vor avea un efect devastator și asupra reformatorilor din jurul lui Gregor Gysi și Hans Modrow. Populația avea pentru prima dată acces la informații reale despre viața idolilor săi de lut¹⁴. Se apropia cu pași repezi, momentul scadenței.

Evenimentele se precipită după același scenariu de tip perestroikist, și la Sofia. La ședința CC a Partidului Comunist Bulgar, din 10 noiembrie 1989, Todor Jivkov este forțat să demisioneze. Biografia bătrânului bolșevic pare scoasă din arhiva clasică a Kominternului. Intrase în aparatul central al PCB încă din 1945. Va evolua cuminte și tenace, sub protecția lui Cemenkov, adică beneficiarul epurărilor comandate de Stalin contra titoiștilor. Căzuse Kostov și câștigase Cemenkov. Peste 12 ani, la deschiderea lucrărilor Congresului al VIII-lea al PC Bulgar, ucenicul anunța excluderea din partid a lui Cemenkov. Cercul se închide și pentru el la 10 noiembrie 1989, când copilul său de suflet, ministrul de Externe Petar Mladenov, îl somează să demisioneze. Soarta liderilor comuniști pare dictată de un destin implacabil. Noul lider de la Sofia învățase lecția, la rândul său, din broșurile despre perestroika. Alte măști, aceeași piesă. Adept al pluralismului opiniilor, Mladenov se blochează însă atunci când vine vorba de socialism, proclamând cadrul „unic și exclusiv“ al reformelor pentru salvarea sistemului¹⁵.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ „Le Monde“, din 10, 11, 12-13 nov. 1989.

¹² „Le Monde“ din 14 și 18 nov. 1989.

¹³ „Le Monde“, 18 nov. 1989.

¹⁴ David BINDER, *Reports of Corruption in East Berlin*, în „NY Times“, 24 nov. 1989.

¹⁵ Alain DEBOVE, *Bulgarie: le remplacement du secrétaire général*, în „Le Monde“, 11 nov. 1989.

Și în minuscula Moldova, perestroika produce efecte scontate. Nu de profunzime, dar foarte semnificative. La 15 noiembrie, 1989 liderul PC din Moldova, exponentul vechii gărzi, S. Grossu, este înlocuit cu P. Lucinski, un apropiat al lui Gorbaciov. Schimbarea de decor intervine la doar câteva zile după tulburările prilejuite de manifestația de la 7 noiembrie. Aparent, fostul lider se delegitimase, datorită incidentelor de stradă de la Chișinău. În realitate, nici un lider comunist nu se delegitimează decât atunci când decid suzeranii. Mulțimile își făcuseră, și de această dată, datoria, asigurând suportul popular al schimbărilor dirijate din culise¹⁶.

La Praga, ideologul șef al Partidului Comunist Cehoslovac, Jan Foytik, face o vizită de inițiere, în tainele perestroikăi, în patria sa de origine. Reformele inițiate de comuniștii cehi au rămas însă lente și timide. Totuși, Foytik se grăbește să asigure populația că URSS nu este nemulțumită de „linia politică a tovarășilor de la Praga“. Evident, rumorile privind presiunea Moscovei pentru o liberalizare reală și accelerată sunt dezmințite de liderii de la Praga. Ei se pregătesc intens pentru viitoarea plenară a CC, de la mijlocul lunii decembrie, consacrată aprobării planului pe 1990 și restructurării. În vreme ce comuniștii concepeau aceleași proiecte derizorii, la Praga populația se hotără să le ceară demisia și să plece, cu tot cu planuri. La mijlocul lui noiembrie, o manifestație autorizată pentru a comemora revoltele din 17 noiembrie 1939 împotriva ocupanților naziști se transformă într-un miting pentru democrație la care se strigă lozinci precum „Jos PC!“, „Trăiască Havel!“, „Iakes la lada de gunoi!“. Încă din 28 octombrie, praghezii organizaseră ample manifestații dedicate aniversării a 71 de ani de la proclamarea republicii. Lozincile anticomuniste clamate cu acest prilej au făcut ca oficialii să-i declare pe participanți, „destabilizatori“¹⁷.

Reprimarea brutală și gratuită a manifestației din 17 noiembrie a alimentat noi tensiuni, la Praga. Peste două zile, Capitala este din nou, teatrul unei ample manifestații a tinerilor care cer demisia lui Iakes și alegeri libere. Dar scânteia care va radicaliza mulțimile și va conduce la Revoluția de catifea, este anunțul făcut de agenția de presă VIA a Chartei 77 cu privire la moartea tânărului Martin Smid, în timpul represaliilor din 17 noiembrie. Comuniștii dezminț informația și acuză opoziția de manipularea „conștiinței oamenilor și provocarea de tulburări sociale“. Apelul la colaborare lansat de vicepremierul federal nu mai are nici un efect. Acțiunile opoziției intră în linie dreaptă. În noaptea de 20/21 noiembrie 1989, într-un teatru praghez, 12 mișcări independente răspund apelului lui Václav Havel, întemeind Forumul Civic. Programul Forumului este o sfidare la adresa comuniștilor. Se solicită: demiterea membrilor CC vinovați de intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia, în august 1968, în frunte cu Gustav Husak și Milos Iakes; demisia ministrului de Interne; crearea unei comisii de anchetă asupra evenimentelor recente, incluzând și reprezentanți ai Forumului Civic; eliberarea prizonierilor de conștiință. În fine, Forumul susține apelul studenților pentru declanșarea grevei generale, în 27 noiembrie¹⁸.

La 21 noiembrie 1989, primul-ministru Ludovic Adamec se întâlnește într-un ultim și inutil efort de reconciliere cu reprezentanții studenților și ai Forumului Civic. În tot acest timp, tinerii liceeni și studenții aflați în grevă organizează un mare miting în istorica piață Venceslas. Cel mai aplaudat vorbitor a fost liderul Forumului Civic, Václav Havel. La 23 noiembrie, în a treia zi a protestelor de la Praga, manifestații cer demisia liderilor Partidului Comunist Cehoslovac. Praga se inspira masiv din modelul politic al Noului Forum din Germania de Est.

După ce populația a fost încurajată să coboare în stradă, ea nu va lăsa nici o iluzie liderilor comuniști, cu privire la viitorul lor politic. Deocamdată, aceștia nu par convinși să se retragă: pregătesc o plenară a CC și iau în calcul stratagema găsirii unui lider capabil să întruchipeze schimbările cerute de mulțime. Nu se excludea revenirea în prim-plan a fostului lider al Primăverii de la Praga. Numele acestuia fusese scandat pentru prima dată de către demonstranți, la 23 noiembrie. Forumul Civic este însă mai hotărât decât oricând să-și radicalizeze discursul, mai ales după ce grupul de economiști condus de profesorul Václav Klaus i se alătură, punându-i la dispoziție un program economic pentru *the day after*. Václav Havel trimite liderilor de la Casa Albă și Kremlin, în numele Forumului, o scrisoare în care solicită celor

¹⁶ *Le chef du PC de Moldavie*, în „Le Monde“, 18 nov. 1989.

¹⁷ „Le Monde“, 19-20 nov. 1989.

¹⁸ *Idem*, 21 nov. 1989.

doi mari, ce urmează să se întâlnească în Malta, să condamne intervenția sovietică din anul 1968, în Cehoslovacia. „Tăcerea cu privire la august 1968 constituie azi o ingerință în afacerile interne ale țării noastre“, afirma Havel în apelul său¹⁹.

La mijlocul lunii noiembrie, președintele Franței, Fr. Mitterand, unul dintre liderii politici de anvergură ai momentului, intuind iminenta prăbușire a comunismului în Europa, lansează o invitație celor 11 șefi de guverne din țările CEE, la Paris, pentru a analiza impactul crizei comunismului în Europa și a defini poziția CEE înaintea întâlnirii Bush-Gorbaciov, din Malta. La 18 noiembrie, reuniunea anunțată are loc la Paris. Ea a prilejuit afirmarea solidarității celor 11 cu mișcările din Est, care conduceau în mod inevitabil, către declinul „totalitarismelor“. Liderii occidentali exprimau, de asemenea, solidaritatea cu RFG. Una dintre cele mai proeminente personalități politice ale Europei, doamna Margaret Thatcher confirmă „dimensiunea istorică a ceea ce se produce în Europa“, în vreme ce președintele Mitterand propune sprijinirea țărilor din Est, pentru a realiza o economie sănătoasă, cu condiția revenirii la democrație și pregătirea de alegeri libere. Problema reunificării Germaniei este evitată cu abilitate. CEE ia în calcul un ajutor prioritar pentru Ungaria și Polonia, țări mai avansate în reformarea democratică, crearea unei bănci pentru finanțarea, dezvoltarea și modernizarea Europei de Est și primirea acestor țări în Consiliul Europei. Înainte să se fi produs colapsul, liderii occidentali decid deja măsuri pentru etapa posttotalitară. Unele decizii vor fi riguros finalizate. Cine mai poate crede că Occidentul a fost surprins nepregătit de noul curs al evenimentelor? În numele dreptei franceze, fostul președinte Valéry Giscard d'Estaing acuză participanții la summit de superficialitate și solicită ca țările din Est să fie sprijinite fără condiții, prin intermediul unui „nou plan Marshall“²⁰.

Însă în România, adică în țara în care „tragedia e cotidiană“, nimic nu lăsa să se întrevadă alinierea la noul curs al istoriei. Și aceasta în ciuda singurătății lui Ceaușescu, rămas izolat după căderea vechilor camarazi, Todor Jivkov și Erich Honecker. Măsurile liberale luate de Varșovia și Budapesta tulburaseră întreg peisajul economic și politic din Est. Și loviturile nu conținesc. Cel mai important partid comunist occidental, cel italian, rupe legăturile cu omologul său din România, în vreme ce Kremlinul nu-și ascundea ostilitatea, dacă nu chiar disprețul, față de Ceaușescu.

Între timp, vocile protestatare se intensifică: Dan Petrescu este arestat la Iași, în 29 octombrie, pentru vina de a fi semnat o petiție contra realegerii lui Ceaușescu în fruntea partidului; Tökes Laszlo este bătut de miliție, în urma unui interviu în care denunța regimul dictatorial din România; Doina Cornea începe la Cluj, în 10 noiembrie, o grevă a foamei pe durată nelimitată. Însă cel mai interesant semnal este acela că la București circulă două texte purtând semnătura unui misterios Front al Salvării Naționale, care cheamă „masa inertă a delegaților partidului să-l înlăture pe tiran“. Era în preajma deschiderii lucrărilor ultimului congres al comuniștilor români, FSN exista deja și producea documente. Se fac aici referiri speciale la Scrisoarea celor șase, în care regimul lui Ceaușescu fusese denunțat. Răscoala muncitorilor de la Brașov, din 15 noiembrie 1987 demonstrase că mânia poate învinge teama. Analiza făcută de ziaristul B. Lecomte dezvăluia legătura tainică, niciodată asumată de liderii FSN, „între revolta vechii gărzi și FSN“²¹.

În acest timp și împlinind destinul, nu-i așa!, Mladenov se metamorfozează în micul Gorbaciov. Îl imită în toate pe stăpân: vorbește la TV, vizitează uzine, curtează intelectuali, care evident sunt flatați de atenția acordată, se adresează, cu franchise, mulțimilor. După 10 zile de la luarea puterii, se poate lăuda cu un bilanț pozitiv: eliminarea durilor din Politburo, integrarea în partid a unui grup de intelectuali excluși anterior, abolirea articolului din Codul Penal care interzicea libertatea cuvântului. Dar dincolo de spectacolul spumos și superficial al ideilor reformatoare, el rămâne, la fel ca și Gorbaciov, profund atașat marxism-leninismului. Deocamdată, opoziția cârtește și atât. Un sociolog bulgar exprimă dilema fundamentală a compatrioților săi: dacă Bulgaria va avea capitalism sau socialism, nimeni nu știe încă²². Și, să recunoaștem, nici nu va ști prea curând.

¹⁹ Luc ROSENZWEIG, *Tchécoslovaquie*, în „Le Monde“, 24 nov. 1989.

²⁰ Jacques AMALRIC et Claire TRÉAU, *La solidarité, leitmotiv européen*, în „Le Monde“, 21 nov. 1989.

²¹ Bernard LECOMTE, *Bucarest: échec au fou*, în „L'Express“, nr. 2002, 17-23 nov. 1989, p. 67.

²² Sylvie KAUFFMANN, *Bulgarie: les limites de la libéralisation*, în „Le Monde“, 23 nov. 1989.

Scriitorii au idei năstrușnice nu numai în Bulgaria, dar și în Germania. Celebrul scriitor Günter Grass, spre exemplu, declară la Leipzig că „Germania n-a fost niciodată percepută ca o națiune întregă”. În temeiul acestei constatări, el se pronunță pentru o formulă care, dacă nu ar fi comică, ar fi trebuit să întristeze. Scriitorul propune, nici mai mult, nici mai puțin decât „două state în interiorul unei națiuni culturale”²³. Noroc că Helmut Kohl nu l-a luat în serios.

La 22 noiembrie 1989, comuniștii est-germani deschid dialogul cu opoziția, dar pentru simetrie și cu grupul de partide satelite, participante la guvernare. Se discută despre o nouă lege electorală, despre organizarea alegerilor și reforma constituțională. Nu se decide nimic. Ceea ce le mai rămăsese comuniștilor era să mimeze dialogul și să slăbească vigilența opozițiilor. Nu aveau tăria să se despartă de manevrele lor cu iz ocult²⁴.

La Praga însă comuniștii mimează siguranță și stăpânire de sine. Era ultima scenă dintr-o piesă cu final așteptat. La 24 noiembrie se convoacă o plenară extraordinară, care strălucește nu atât prin soluțiile propuse – imposibile, de altfel – pentru ieșirea din criză, cât prin criticele vehemente aduse „forțelor antisocialiste din interior și exterior care au instalat anarhia în țară”. Pe aceeași lungime de undă va vorbi și Ceaușescu, peste foarte puțină vreme. Reîntoarcerea omului Primăverii de la Praga nu mai entuziasmează pe nimeni. Opoziția are deja alte proiecte. Deloc întâmplător, la mitingul de la Bratislava, din 23 noiembrie, fostul reformator Al. Dubcek îndeamnă populația la supunere față de autorități. Pe cine mai putea el mobiliza? Scos din istorie cu mulți ani în urmă, Dubcek pierduse noțiunea timpului și nu mai avea nimic de spus²⁵. Și totuși, Plenara comuniștilor cehoslovaci din 24-25 noiembrie 1989 consemnează și un moment istoric. Pe de o parte, se produce demisia, în bloc, a conducerii partidului, iar pe de altă parte, opoziția se radicalizează. Primul ministru își dă, la rândul lui, demisia. În stradă, populația aplaudă, în vreme ce bătrânul Dubcek se declară adept al „socialismului reformat”. Forumul Civic nu se lasă însă impresionat de hotărârile comuniștilor. El menține apelul la grevă generală, pentru 27 noiembrie. Societatea civilă atinsese vârsta maturității, neacceptând deturnarea idealurilor sale de către comuniștii pocăiți. În documentul programatic din 26 noiembrie, Forumul Civic optează pentru o democrație reală și nu una trucată: „Cerem schimbări fundamentale și permanente, în sistemul politic al societății noastre. Trebuie să înființăm sau să înnoim instituțiile și mecanismele democratice care să permită o reală participare a cetățenilor la afacerile publice și totodată să devină bariere eficiente împotriva abuzului de putere politică și economică”²⁶. Calea spre o democrație europeană certă, fără ingrediente mistice, fără invocarea în cauză a misteriosului destin, s-a decis în această zi în care opoziția nu s-a lăsat sedusă de promisiunile comuniștilor, nu s-a mulțumit cu jumătăți de măsură și nu a transmis populației idei și mesaje confuze. Cultura democratică ieșea din interstițiu și devenea bun public. Societatea civilă din Cehoslovacia face, în această zi istorică, proba că este pregătită să-și asume atât sarcini publice majore, cât și consecințele dramatice ale democrației. Se poate afirma, în consecință, că revoluția a învins în această zi în care poporul s-a lecutit de „frica de frică”. La Praga, primăvara secerată în anul 1968 renăștea în anul 1989, în noiembrie. Dar această primăvară în noiembrie s-ar fi încheiat, repede, dacă opoziția civică s-ar fi lăsat sedusă de vechii „staliști puciști”²⁷, cum i-a numit Havel, în loc să se angajeze, hotărât, în reconstrucția democratică a societății.

Chemarea la grevă generală a rămas fermă și a fost prefațată de uriașele manifestații de stradă din 25 și 26 noiembrie 1989. La Praga s-au adunat 750 de mii de oameni, în prima zi a manifestației. Protestatarii și-au exprimat neîncrederea în noul Birou Politic al PC Cehoslovac. Václav Havel este inflexibil: „Ei sunt cert incapabili, dar în plus sunt și periculoși. Ei au la dispoziție o structură de putere stalinistă neschimbată”. Pentru rotunjirea imaginii, la miting ia cuvântul și un muncitor de la uzinele CKD. Forumul Civic își lansează, cu același prilej, programul în șapte puncte, privind drepturile omului, sistemul politic, relațiile internaționale, economia, justiția socială, mediul și cultura. Autorul principal al programului este economistul

²³ Günter GRASS, *L'Allemagne, „deux Etats à l'intérieur d'une nation culturelle*, în „Le Monde“, 23 nov. 1989.

²⁴ H. DE BRESSON, *Le SED propose*, în „Le Monde“, 24 nov. 1989.

²⁵ „Le Monde“, 25 nov. 1989.

²⁶ *What we want*, în „East European Reporter“, 4, nr. 1, ian. 1989-1990, p. 50-51.

²⁷ *Explosion de joie à Prague*, în „Le Monde“, 26-27 nov. 1989.

liberal Václav Klaus²⁸. În urma acestei uriașe presiuni a mulțimilor, la 29 noiembrie, Adunarea Federală votează, cu unanimitate de voturi, abolirea rolului conducător al Partidului Comunist Cehoslovac care fusese înscris în articolul 4 al Constituției și modifică articolul 16, care stabilea baza marxist-leninistă a învățământului și culturii. Faimoasa teorie materialistă este înlocuită cu sintagma „umanism și patriotism“. Din acest moment, Forumului Civic îi mai rămânea să parcurgă un singur pas până la victoria finală.

Renunțarea la monopolul politic de către comuniștii din Europa Centrală are ecou și asupra celor de la Leningrad. Ei nu o susțin în chip explicit, dar anunță că nu recuză multipartidismul „ca principiu de organizare a sistemului politic socialist“. Declarația îi aparține proaspătului secretar al regiunii Leningrad, un gorbaciovist convins²⁹. Ceea ce uimește însă în aceste declarații, este nonșalanța cu care sunt lansate. Nu știi unde se termină scenariul și de unde începe curajul.

Pe întreg parcursul toamnei anului 1989, România este marele absent de pe scena pe care se juca viitorul Europei. Puținele articolele din presa franceză vorbesc despre izolarea țării și atmosfera cenușie în care se desfășura ultimul congres al partidului. Nu scapă „ironia asasină“ dintr-un articol publicat de *Izvestia*, în preziua deschiderii lucrărilor congresului și intitulat „Perspective radioase, sarcini grandioase“. Articolul citează amplu din scrisoarea trimisă congresului de minierii de la Petrița. Este o mostră semnificativă despre România aceluși timp: „Mult stimate și iubite tovarășe Nicolae Ceaușescu, în atmosfera de puternic elan spiritual în care muncitorii, tot poporul întâmpină marele Forum al comuniștilor români, permiteți-ne, mult stimate tovarășe secretar general Nicolae Ceaușescu, erou între eroi, miner de onoare a țării, de a vă anunța că cei 110 mineri de la brigada celui de al patrulea sector de muncă de la Petrița, au îndeplinit și depășit planul cincinal“³⁰.

Lucrările „istoricului“ congres se desfășoară însă într-un anonim desăvârșit. Presa franceză nu reține decât gesturile de desolidarizare față de regimul ceaușist. Până și foarte obedienții comuniști francezi participă, doar formal, la congres, în condițiile în care mai multe partide comuniste au rupt legăturile cu cel din România ori au boicotat lucrările congresului. O dată întorși acasă, ei se exprimă în termeni foarte critici, față de regimul de la București. Oficiosul *L'Humanité* arată că delegația comuniștilor francezi a preferat să participe doar pentru a-și face cunoscută poziția. Nu au mai avut ocazia, întrucât prezența invitaților a fost doar protocolară. Emisarul lui G. Marchais, P. Blotin confirmă „divergențele grave care există între noi“, iar economistul PCF, Ph. Herzog îl numește pe Ceaușescu „dictator“³¹. Cu o zi înaintea începerii congresului de la București, comuniștii italieni au rupt legăturile cu cei români.

Încă din 17 noiembrie, *Scânteia* retipărea un interviu cu ultraconservatorul comunist sovietic Egor Ligaciov, în care acesta combătea reformele gorbacioviste ca fiind absolut periculoase pentru sistemul comunist. Ligaciov și Ceaușescu vorbeau aceeași limbă.

Ultimul congres al PCR a fost un ritual ortodoxist, în care delegații obedienți au mai celebrat, încă o dată, cultul „eroului între eroii neamului“. Ceaușescu a ținut, ca de obicei, un discurs faraonic în care s-a războit cu preinșii complotiști împotriva intereselor țărilor mici, și-a exprimat temerea că apropiata întâlnire Bush-Gorbaciov va conduce la asocierea celor două superputeri, a încercat să mobilizeze națiunea în jurul programului PCR și a făcut istoricul jurământ de credință față de idealurile comunismului, promițând să rămână străjer al purității sale genuine: „Cu aproape 60 de ani în urmă am intrat în rândurile partidului și voi fi și pe viitor un soldat în rândurile PCR“³². Din păcate, soldatul murise de mult, iar în locul lui răsărise Führerul.

Ceaușescu și-a asumat propria succesiune, poporul a rămas ancorat în cenușiul disperării cotidiene, în vreme ce birocrăția de partid a mai bifat o „realizare“. România a închis granița cu Ungaria, iar eventualitatea reformării sistemului a fost, sfidător, respinsă. Regimul părea încă stabil, dar nimeni nu se grăbea să facă predicții pe durată lungă. Față cu această incredibilă atotputernicie a clanului Ceaușescu, care a mai „performat“ încă o dată,

²⁸ Luc ROSENZWEIG, *L'opposition tchèque réclame*, în „Le Monde“, 28 nov. 1989.

²⁹ B. GUETTA, *Les Communistes de Leningrad*, în „Le Monde“, 24 nov. 1989.

³⁰ Idem, *Une charge contre M. Ceaușescu*, în „Le Monde“, 19/20 nov. 1989.

³¹ *Le PCF confirme*, în „Le Monde“, 23 nov. 1989.

³² V. TISMĂNEANU, *op. cit.*, p. 203.

subordonându-și „țara-buncăr“, în aplauzele participanților la Congresul al XIV-lea, orice observator este tentat să-l proclame pe Ceaușescu „un politician abil“³³. Nici istoricul nu poate nega faptul, chiar și atunci când își propune, din dorința diversificării surselor, să identifice circumstanțele speciale în care se dezvoltă ideile în istorie. Și tiranii sunt personalități, chiar dacă jignesc demnitatea unui popor, care la ora trezirii se grăbește să exorcizeze răul. Numai că toți tiranii se nutresc dintr-o sursă specială: maladiile sistemului și ale comunității. Dacă nu vom cerceta și chimia solului în care a germinat sămânța tiraniei, nu vom reuși să facem radiografia regimului Ceaușescu. Care regim nu poate fi plasat între paranteze, oricât de tentant ar fi. Metoda l-a atras și pe ilustriul Benedetto Croce, în raport cu trecutul fascist al Italiei³⁴. Și în România, Ion Iliescu, dar și ceilalți corifei ai legatului testamentar decembrist ne propun această metodă, în abordarea trecutului. Ei au reușit să-și facă din mulțimile debusolate complici, pentru a le reconverti mai apoi, la religia obedienței.

Ceaușescu a fost, până la un punct al carierei sale, un monument de abilitate, dar spre dezastrul României. Acest tip de „performanță“ politică mai mărturisește un fapt, și anume că valorile morale și civice s-au rarefiat, până la un nivel nepermis. Cultul abilității politice, plasat în afara sistemului de valori (morale, civice spirituale, democratice), este o probă clară a primitivismului unei societăți. Evitarea „abilă“ a reflecției cu privire la responsabilitățile colective, metodă pedagogică indusă în mod pervers în anii regimului comunist, dar și în perioada post-totalitară, nu face decât să întrețină ideea amorală a nevinovăției. Efectul acestei manipulări este apariția „complexului inocenței“, adică proiectarea vinovăției – pentru toate lașitățile, umilințele și complicitățile ascunse –, asupra „celuilalt“³⁵. Experiența românească în această materie este bogată „în realizări“, ea reclamând o analiză lucidă și eliberată de prejudecăți.

Imediat după închiderea lucrărilor congresului, cel mai celebru român din Occident, dramaturgul Eugen Ionescu, dădea curs disperării sale, față de soarta națiunii române. Într-un apel lansat la 23 noiembrie 1989, Eugen Ionescu cerea atât Vestului, cât și Estului, să facă presiuni „pentru a ajuta această țară aflată la două ore de avion de Paris, să se elibereze de dictator“³⁶. Scriitorul credea, asemenea multor intelectuali, că totul atârână de bunăvoința celor mari care tocmai urmau să decidă împreună, în Malta, soarta lumii. Emoționantă această speranță/desperare a unui cetățean al planetei care nu a întors spatele neamului său și al cărui apel spera să cadă în cumpăna timpului.

La sfârșitul lunii noiembrie 1989, fuga peste graniță a Nadiei Comănești, fostă vedetă internațională și capital de imagine pentru regimul Ceaușescu, readucea România în zona de interes a presei franceze. Ajunsă în Ungaria, Nadia a intrat automat sub supravegherea serviciilor secrete românești, așa cum informează cotidianul *Nap*. Dacă în vremuri cât de cât obișnuite acest gest ar fi fost o întâmplare ca oricare alta, acum, în noiembrie 1989, adică imediat după „gloriosul“ congres al partidului, fuga sa a dobândit dimensiunea unui eveniment³⁷.

La începutul lunii decembrie, toată lumea era cu ochii ațintiți asupra apropiatului summit Bush-Gorbaciov, din Malta. Întâlnirea a fost percepută încă înainte de a debuta, ca un eveniment istoric de referință. Astăzi știm, în ciuda tăcerii diplomatice a actorilor principali, că în Malta a fost parafat sfârșitul Războiului Rece și recunoașterea falimentului comunismului. „Știm“ e un fel de a spune, întrucât textele fundamentale vor rămâne încă mult timp, secrete. Însă putem face deducții, că de atâtea alte ori, din analiza post-factum a implicațiilor evenimentului. Trecutul este mereu luminat dinspre prezent. Alianța împotriva naturii, dintre URSS și lumea liberă, luase sfârșit încă înainte de a se încheia războiul mondial. Generată de nevoia de a lupta împotriva inamicului comun – Germania nazistă –, era fatal ca alianța să se surpe, întrucât între SUA și URSS, diferențele politice, economice și de filozofie socială, precum și cele care priveau ordinea europeană și societatea internațională în timp de pace, erau ireconciliabile. America greșise „cu ingenuitate și candoare“ atunci când îl tratase pragmatic pe Stalin și regimul său. Ceea ce nu au

³³ Thomas P. BARNETT, *Romania Domino*, în „Christian Science Monitor“, 11 dec. 1989.

³⁴ Maria FERETTI, *La memoria mutilata. La Russia Ricorda*, Corbaccio, Milano, 1993.

³⁵ Stéphane COURTOIS și colab., *Cartea neagră a comunismului*, București, Ed. Humanitas și FAC, 1998, p. 423.

³⁶ *Un appel d'Eugène Ionesco*, în „Le Monde“, 25 nov. 1989.

³⁷ *Où se trouve N. Comaneci?*, în „Le Monde“, 1 dec. 1989.

înțeleș americanii era tocmai abilitatea, mai exact capacitatea infinită a liderilor de la Kremlin de a înșela lumea, cu masca ideologiei lor fals generoase, în spatele căreia se ascundeau „vechile ambiții imperiale și vechea *realpolitik* a statului rus“. Din păcate, ei nu au înțeleș aproape nimic din aceea că, în Rusia, „motivațiile practice și ideale erau permanent interșesute“³⁸.

În anul 1988, Gorbaciov a propus o reformă structurală a statului sovietic, pentru ca, în primăvara celui următor, să organizeze primele alegeri pluraliste din istoria URSS. Reformele lui Gorbaciov au resuscitat însă separatismele, autonomismele și localismele, adică exact ceea ce combătuse, vreme de decenii, statul sovietic și propaganda oficială³⁹. Statul sovietic al lui Gorbaciov încerca să inducă în conștiința lumii ideea că nu mai are nimic în comun cu „Imperiul răului“. Această sforțare inutilă a dezvăluit însă adevărul tulburător pentru mulți, că ireconciliabilele, adică leninismul și democrația, nu pot așezate în aceeași albie. Fascinat de „profilul moral“ și „geniul“ întemeietorului statului sovietic, promovat timp de decenii prin intermediul opusurilor contrafăcute, Gorbaciov demonstra că nu a înțeleș nimic din esența leninismului. „Raționalitatea“ leninismului era un fals de proporții, care rezistase atât timp cât nu i-au fost deconspirate secretele⁴⁰. Gorbaciov a ridicat colțul plapumei, însă de frica adevărului, a așezat-o la loc. Doar era și el un comunist, obsedat de modele, orgolios să facă istorie și să ducă mai departe opera înaintașilor. Iar pentru că nu a avut acces dincolo de crusta superficială, de „luxul istoriei“, a sperat că poate adapta fondul vicios, formelor îndrăznețe pe care le-a imaginat, ca orice leninist ortodox, în mintea lui mobilată cu lecturi utopice și eroi contrafăcuți.

Învăluită într-o ceață misterioasă și atent pregătită în retortele alchimiei propagandistice, sâmbătă, 2 decembrie 1989, pe pachebotul „Maxim Gorki“, în largul coastei de Sud-Est a insulei Malta, începea istorica întâlnire dintre Bush și Gorbaciov. Liderul de la Kremlin venea direct de la întâlnirea cu Papa Ioan Paul al II-lea. La Vatican, a avut loc o întâlnire „extraordinară“, așa cum o califică Gorbaciov. El putea fi mândru că după 70 de ani de ateism, sub domnia sa, Rusia redescoperea credința în Hristos. Se nutrise doar din ortodoxie, vreme de secole și își făcuse din ea, scut ideologic. Și Papa era împăcat la gândul că loviturile date comunismului, nu doar în patria sa, Polonia, dar și în restul lumii, au avut un rol decisiv. Cei doi ajutaseră comunismul, fiecare cu mijloacele lui, să părăsească scena istoriei, pe care o ocupase prin fraudă și crimă. Papa, din postura de păstor al turmei și restaurator al credinței flagelată de comunism, iar Gorbaciov, din dorința utopică de a reforma un sistem sclerosat. Va reuși doar să-și salveze copii rătăciți în ceața de la sfârșitul unui ciclu istoric nefericit. Fiecare „zidise“, în felul lui.

Gorbaciov a fost, incontestabil, vedeta întâlnirii din Malta, acolo unde a primit aproape tot ce a dorit: sprijin american pentru „a susține schimbările din Est“ și promisiunea lui Bush de a încuraja capitalul american să se orienteze către URSS, în scopul reintegrării acesteia în comunitatea internațională. Era prima reuniune a liderilor celor două superputeri, „complet despovărată de antagonismele tradiționale“⁴¹. Bush a fost cucerit de farmecul lui Gorbaciov și a devenit adeptul sincer a reformelor sale. Însă nu a marșat la ideea acestuia – care, în fond, era o capcană – de a convoca, în anul 1990, o nouă conferință Helsinki. Prin aceasta, Gorbaciov spera să poată canaliza într-o direcție controlabilă explozia democratică din Est, care se anunța mai puternică decât s-a crezut inițial, riscând să atragă prăbușirea intereselor URSS în zonă. Președintele american proba că învățase politică în anii uceniciei pe lângă Ronald Reagan, precum și din studiul istoriei celui de al Doilea război mondial, atunci când Roosevelt fusese copleșit de personalitatea lui Stalin. Glasnostul producea și efecte perverse: Gorbaciov devenise mai *transparent* (în limba rusă, *glasnost*) pentru Bush. Se vedeau mai bine și trucurile politice ale maeștrilor de la Kremlin. Bush a vorbit despre „o eră nouă“, în vreme ce Gorbaciov a apreciat că „lumea părăsește epoca războiului rece și intră într-o altă perioadă, care nu este decât la început“. Multe adevăruri nemaiauzite, chiar dacă bine strunite, s-au rostit în Malta. Involuntar, Gorbaciov a făcut și o profeție: într-adevăr, Malta era doar un început. Fiindcă documentele pe care le-a

³⁸ Sergio ROMANO, *Cinzeci de ani de istorie mondială*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1989, p. 22-23.

³⁹ *Ibidem*, p. 191.

⁴⁰ Vezi Dmitri VOLKOGONOV, *Lenin. O nouă biografie*, Ed. Orizonturi și Ed. Lider, București, f.a., *passim*.

⁴¹ „Le Monde“, 3-4 și 5 dec. 1989.

semnat, au depășit, cu mult, așteptările lui. S-a mai decis, printre altele, o reuniune comună a Tratatului de la Varșovia și NATO⁴². Nu avea să se mai finalizeze, deoarece pactul militar al țărilor comuniste se va destrăma chiar mai devreme decât s-a luat în calcul.

La 3 decembrie 1989, la Berlin se va produce o adevărată turnantă: CC și BP al PSUG votează autodizolvarea lor. Domnia lui Egon Krenz în fruntea partidului și a statului durase exact 46 de zile⁴³. Această decizie este unică și lasă câmp deschis tuturor speculațiilor. Un asemenea suicid politic colectiv nu mai avusese și nici nu va mai avea loc în lumea comunistă. Singura structură care a rămas în funcțiune a fost Consiliul de Miniștri, pentru simplul motiv că acesta era unicul organism legitim într-un stat care reîncepea să devină normal⁴⁴. Peste puțină vreme, mai exact la 9 decembrie, ceea ce mai rămăsese din PSUG în urma valului de demisii, s-a reunit la Berlin, într-un Congres Extraordinar. Era o ultimă și spasmodică tentativă a comuniștilor est-germani de a se salva. Numelui vechi al partidului i s-a adăugat un apendice pe stil nou, devenind Partidul Socialismului Democratic, iar avocatul Gregor Gysi, fiul unui veteran comunist, era ales președinte. Comuniștii est-germani inventau ceva imposibil, și anume „a treia cale” socialistă, plasată între moștenirea trecutului și „complexul militar-industrial internațional”. La acea oră târzie și încețoșată, este aproape sigur că nici ei nu știau, prea bine, ce vor. Se reafirma însă cu hotărâre voința de a stabili suveranitatea țării: „Să nu ne lăsăm cumpărați de Republica Federală. Reunificarea nu este pe ordinea de zi”⁴⁵. Decizii înălțătoare, susținute cu aplomb partizan, dar fără nici un suport pe terenul realității. Cine-i va mai întreba pe comuniștii est-germani, peste foarte puțină vreme, ce voiesc și pe cine mai reprezintă? Ei se legau, disperați, de ultima rațiune a existenței lor – statul creat de Moscova, la începuturile Războiului Rece. Numai că Moscova abandonase în Malta, această himeră, iar acum se pregătea să intre în „era nouă” și în „Casa comună europeană”, așa cum îi plăcea magicianului Gorbaciov să denumească viitoarea construcție politică. Se cuvina însă să fim înțelegători cu ultimii mohicani ai regimului comunist de la Berlin. Ei trecuseră printr-un suicid colectiv, însă nu le putem pretinde chiar „o ardere de tot”.

Și pentru ca poporul să primească o mostră a bunei credințe și a nobilelor intenții ale noilor lideri comuniști, în preziua deschiderii lucrărilor congresului, poliția est-germană anunța deschiderea unei „informări judiciare” avându-l ca subiect pe Erich Honecker, acuzat de corupție și abuz de putere. Comuniștii est-germani au oferit și acest ultim spectacol de duzină, încercând să se salveze recurgând la stratagema țapului ispășitor. Spre satisfacția publicului devorator de spectacole cu „eroi căzuți”.

La 4 decembrie 1989, se mai producea un eveniment cu urmări imprevizibile: cele cinci state coparticipante la invadarea Cehoslovaciei, în august 1968, condamnă, în chip public, abominabilul act⁴⁶. Noua generație de comuniști *fin du siècle* înțelegea nu doar să dea satisfacție Cehoslovaciei, dar și să se delimiteze de „opera” înaintașilor.

Și la Praga, evenimentele se precipită la începutul lunii decembrie, urmând cursul impus de Forumul Civic, care reușise în luna anterioară să mobilizeze spectaculos populația. La 8 decembrie 1989, președintele Gustav Husak numește un nou prim-ministru comunist, în persoana lui Marian Calfa. Avea să fie ultimul. Premierul avea idei năstrușnice: formarea unui guvern în care jumătate să fie tehnocrați, iar cealaltă jumătate membri ai partidelor legal constituite. Va rezulta unul în care comuniștii erau minoritari. În acest timp, Gustav Husak este dispus la confesiuni. Într-un discurs televizat, el recunoaște greșelile din trecut, dar nu uită să facă apel la înțelepciune, pentru a asigura guvernarea țării. Forumul Civic îi cere însă, ultimativ, să părăsească puterea, în două zile. În numai trei săptămâni, opoziția a reușit să doboare un regim care îi teroriza de 20 de ani. Era epilogul firesc al Primăverii de la Praga. Fermitatea și solidaritatea grupurilor constitutive au făcut din opoziție o forță capabilă să preia conducerea unei țări care avea să-și regăsească demnitatea și locul binemeritat în Europa⁴⁷.

⁴² J. AMALRIK și B. GUETTA, *M. Bush veut intégrer l'URSS*, în „Le Monde”, 5 dec. 1989.

⁴³ „Le Monde”, 5 dec. 1989.

⁴⁴ Michel TATU, *La forteresse des appareils*, în „Le Monde”, 9 dec. 1989.

⁴⁵ H. DE BRESSON, *La longue nuit du PC de Berlin-Est*, în „Le Monde”, 10-11 dec. 1989.

⁴⁶ *Le Pacte de Varsovie condamné*, în „Le Monde”, 6 dec. 1989.

⁴⁷ Sylvie KAUFFMANN, *L'Histoire s'est remise en marche à Prague*, în „Le Monde”, 12 dec. 1989.

Conformându-se ultimatumului, la 10 decembrie 1989, Gustav Husak își dă demisia din funcția de președinte al țării și din CC al Partidul Comunist Cehoslovac. Peste alte trei zile, Forumul Civic încheia un acord cu Partidul Comunist Cehoslovac, dar și cu alte partide, în vederea alegerii președintelui statului de către Adunarea Federală, în termen de 45 de zile. Termenul va fi însă devansat pentru data de 29 decembrie, atunci când arhitectul „Revoluției de Catifea“, Václav Havel, devenea președintele Cehoslovaciei noi. Primul său discurs în noua calitate era un apel sobru la moralitate în viața publică și o analiză demnă a stării națiunii: „Ne-am îmbolnăvit din punct de vedere moral, pentru că ne-am obișnuit să spunem un lucru și să facem altul. Concepte ca dragostea, prietenia, compasiunea, umilița și uitarea, și-au pierdut profunzimea și dimensiunea“⁴⁸. Nici un cuvânt de lemn, nici o dilemă de ordin moral, nici o idee de manual. Cehoslovacia intra în timpul Europei, cu ținuta demnă pe care i-o dădeau sacrificiile națiunii și maturitatea îndrumătorilor săi. Cine are curiozitatea să compare discursul de investitură a lui Havel cu cel al lui Ion Iliescu de la Ateneul Român, va avea confirmarea că România se exprima prin vocea unui personaj al trecutului, ale cărui ezitări și dileme exprimau mentalitățile și starea de spirit ale țării întârziate. În lunile următoare, românii vor avea ocazia să audă o voce înrudită cu cea a lui Václav Havel, atât prin fondul de idei, cât și prin expresivitatea ei. Era vocea lui Corneliu Coposu. Dar câți erau pregătiți să recepteze această voce, într-o Românie umilită și devastată moral, care era îndrumată, abil, să-și regăsească instinctul de turmă?

În preajma alegerii lui Havel ca președinte al țării, un alt dizident important, Milan Kundera, îi aducea prietenului său, un emoționant omagiu: „Mă gândesc la el și îmi zic: sunt cazuri când comparația unei vieți cu o operă de artă este justificată. Maniera în care el a dus lupta în ultima lună este fascinantă nu doar din punct de vedere politic, dar și estetic. Este ca un prestissimo dintr-o sonată scrisă de un mare maestru“⁴⁹. Un coleg de idei și idealuri descifrând dimensiunea estetică a virtuții morale. Rememorându-l, ai senzația, chiar și peste ani, că ascuți muzică astrală, venind dintr-o altă lume. Câtă diferență față de noianul de mizerii care vor mutila curând chipul României!

Și bulgarii încearcă să ducă protestul mai departe, prin radicalizarea discursului antisistem. La 10 decembrie 1989, 100 de mii de manifestanți reclamă, la Sofia, continuarea reformelor, abolirea rolului conducător al partidului, demisia colectivă a membrilor CC, dizolvarea celulelor de partid din întreprinderi și a departamentului politic din armată. Peste doar trei zile, plenara partidului decidea abolirea monopolului politic al comuniștilor și organizarea de alegeri libere pentru a doua parte a anului următor⁵⁰. Deocamdată, atât. Mai timizi și mai incoerenți, pașii făcuți de opoziția bulgară, în toamna anului 1989, mărturiseau totuși un început de structurare. Dar răul era mult mai adânc, iar forțele care să-l identifice și să-l zdrobească erau insuficient de mature. Fapt care se va vedea, cu prisosință, în anii ce vor urma.

⁴⁸ *Czechoslovak President Václav Havel's New Year's Adress*, în „East European Reporter“, 4, nr. 1, ian. 1989-1990, p. 56.

⁴⁹ Milan KUNDERA, *Une vie comme une oeuvre d'art*, în „Le Nouvel Observateur“, nr. 1310, 14-20 dec. 1989.

⁵⁰ „Le Monde“ din 12 și 15 dec. 1989.